

Eindrapport **Mediaopvoeding**

Mediaopvoeding

EINDRAPPORT

Auteurs

Annemieke Mack
Stefanie de Cuba
Coco Mooren

Amsterdam, 25 juni 2025
Publicatienr. 24176

© 2025 Regioplan, in opdracht van KB, nationale bibliotheek

Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Regioplan. Regioplan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	<i>Aanleiding voor het onderzoek</i>	<i>5</i>
1.2	<i>Wat weten we over mediaopvoeding en de implicaties daarvan voor het onderzoek</i>	<i>5</i>
1.3	<i>Onderzoeksvragen</i>	<i>8</i>
1.4	<i>Onderzoeksmethode</i>	<i>9</i>
2	Uitkomsten interviews en meedenkbijeenkomsten	13
2.1	<i>Mediaopvoeding in het gezin.....</i>	<i>13</i>
2.2	<i>Behoefte aan kennis en aanbod</i>	<i>17</i>
2.3	<i>Rol van de bibliotheek.....</i>	<i>19</i>
3	Conclusies en reflectie	23
3.1	<i>Beantwoording onderzoeksvragen</i>	<i>23</i>
3.2	<i>Overkoepelende reflectie</i>	<i>24</i>

1. Inleiding

1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Dit onderzoek dient als startpunt om samen met het netwerk mediaopvoeding structureel onderdeel te maken van het aanbod van de bibliotheken. Er kan bijvoorbeeld een verbinding gemaakt worden met de gezinsgerichte aanpak, met BoekStart en de Bibliotheek op school. Als input hiervoor heeft Regioplan een onderzoek uitgevoerd naar de behoeften van opvoeders rondom mediaopvoeding. Regioplan heeft onderzoek uitgevoerd dat een verdiepend zicht geeft op hoe opvoeders omgaan met mediaopvoeding, waar zij daarbij tegenaan lopen, aan welke informatie en ondersteuning zij behoefte hebben en hoe de bibliotheek kan voorzien in deze behoefte.

Mediaopvoeding is dat deel van de opvoeding dat erop is gericht om kinderen *bewust* en *selectief* met media te laten omgaan.¹

1.2 Wat weten we over mediaopvoeding en de implicaties daarvan voor het onderzoek

We hebben een theoretische en contextuele basis gelegd voor ons onderzoek op basis van bestaande informatie en literatuur. In deze paragraaf beschrijven we die basis.

Veel kinderen besteden dagelijks tijd aan digitale media

Kinderen komen op steeds jongere leeftijd in aanraking met diverse media, waaronder ook digitale vormen van media. Het Iene Miene Media-onderzoek² onder opvoeders van kinderen van 0 t/m 6 jaar laat zien dat met name televisie en tablets populaire vormen van media zijn in deze leeftijdscategorie. Videogames spelen een steeds grotere rol wanneer kinderen ouder worden. Gemiddeld besteden kinderen van 9 maanden t/m 6 jaar volgens hun opvoeders ruim een uur per dag aan digitale media. In vergelijking met vorige jaren is de dagelijkse tijd met digitale media wat afgenomen. Eerdere jaren nam de tijd op digitale media juist elk jaar wat toe. Een mogelijke verklaring kan zijn dat opvoeders bewuster omgaan met het mediagebruik van hun kinderen, omdat er steeds meer aandacht is voor de (de negatieve) invloed van media op kinderen. Wel is het gebruik van digitale media nog altijd meer dan wat de World Health Organisation adviseert, namelijk geen schermtijd voor kinderen tot 2 jaar en maximaal één uur per dag voor kinderen tot 5 jaar.³ Kinderen van 7 t/m 12 jaar zijn volgens hun opvoeders gemiddeld zo'n drie uur per dag bezig met media; bij deze leeftijdscategorie zijn vooral YouTube, TikTok en gamen populaire vormen van media.⁴

Opvoeders worstelen regelmatig met mediaopvoeding

Uit het eerdergenoemde Iene Miene Media-onderzoek onder opvoeders van 0- t/m 6-jarigen bleek dat de opvoedingsactiviteiten die opvoeders uitvoeren op mediagebied voornamelijk passief zijn, zoals op afstand meekijken met wat een kind doet op de televisie of op afstand in de gaten houden wat er gebeurt wanneer een kind een telefoon of tablet gebruikt. Wat betreft het geven van uitleg, toont 64 procent van de opvoeders interesse en praat over media-activiteiten met hun kinderen. Hoe ouder de kinderen worden, hoe minder uitleg opvoeders geven over het algemeen. Ongeveer de helft van de opvoeders geeft aan moeite te hebben om de afspraken rondom schermtijd vol te houden; hoe ouder kinderen zijn, hoe makkelijker opvoeders dit vinden. Een derde van de opvoeders vindt het daarnaast een uitdaging om geen digitale media te gebruiken in het bijzijn van hun kind. De meeste opvoeders geven aan voldoende kennis te hebben over hoe ze om moeten gaan met het mediagebruik van hun kinderen. De vijf grootste (opvoed)vragen van opvoeders over mediagebruik van hun kinderen hebben betrekking op: omgaan met cyberpesten en online gevaar, met welke leeftijd kinderen toegang zouden kunnen krijgen tot sociale media en smartphones, het beperken van schermtijd en het voorkomen van verslaving, de invloed van influencers op het zelfbeeld van kinderen en de langetermijneffecten van digitale media op gezondheid en ontwikkeling.

Ondersteuning op het thema is niet voor iedere ouder voldoende en aanwezig

Uit het Iene Miene Media-onderzoek blijkt ook dat de meeste opvoeders steun ervaren van hun partner rondom mediaopvoeding. Zij ervaren echter minder steun buitenshuis: de meeste opvoeders vinden tips en adviezen van websites over mediaopvoeding niet altijd bruikbaar en nog meer opvoeders ervaren geen duidelijke regelgeving vanuit

¹ <https://www.mediawijsheid.nl/media-opvoeding/>

² Nikken, P., & Tuijnman, A. (2025). Verdiepend onderzoek Iene Miene Media: Samen met media. Netwerk Mediawijsheid.

³ <https://www.nji.nl/cijfers/mediagebruik#definitie>

⁴ Siebelhoff, M., Fastenau, J., & Nikken, P. (2021). Monitor Mediagebruik 7-12 jaar. Netwerk Mediawijsheid.

de overheid over mediagebruik van kinderen. Tips en adviezen die opvoeders krijgen, komen met name vanuit een partner en vrienden of kennissen, terwijl meer dan een kwart van de opvoeders geen bron heeft voor adviezen.

Bij het informeren en ondersteunen van opvoeders bij mediaopvoeding is het belangrijk om aan te sluiten op hun mogelijkheden en behoeften, bijvoorbeeld qua taalgebruik of door het gebruiken van beeldend materiaal voor laaggeletterde opvoeders.⁵ Daarnaast is het belangrijk om aan te sluiten bij de diversiteit in mediagebruik en mediaopvoeding. Er zijn namelijk diverse factoren die het mediagebruik en de mediaopvoeding binnen een gezin beïnvloeden (zie hieronder).

Verschillende factoren hebben invloed op het mediagebruik binnen een gezin^{6 7}:

- **Gezinssamenstelling: aantal opvoeders en gezinsgrootte.** Het lijkt erop dat kinderen van alleenstaande opvoeders vaardiger zijn in het gebruik van media en media ook vaker zelfstandiger gebruiken. Alleenstaande opvoeders zelf hebben vaker minder mediavaardigheden. Wat betreft gezinsgrootte blijkt uit onderzoek dat wanneer een jonger kind oudere broers of zussen heeft, dat van invloed kan zijn op de blootstelling aan media (met minder geschikte inhoud voor jonge kinderen).
- **Schoolervaring en sociaaleconomische status.** Er bestaan geen eenduidige verbanden tussen schoolervaring/sociaal economische status en schermtijd. Wel blijkt uit onderzoek dat gezinnen met een lage SES minder apparaten bezitten en nieuwe mediatechnologieën minder snel omarmen. Daarnaast kunnen opvoeders met weinig schoolervaring moeite hebben met het begeleiden van het mediagebruik van hun kinderen en maken zij zich ook meer zorgen over het mediagebruik van hun kinderen.
- **(Nederlandse) taalvaardigheid en laaggeletterdheid.** De mate van geletterdheid beïnvloedt de mate waarin opvoeders informatie vinden en begrijpen over mediagebruik en de *gesproken moedertaal* in de thuissituatie beïnvloedt het gebruik van Nederlandstalige en niet-Nederlandstalige media.
- **(Etnisch-culturele en religieuze) opvattingen** hebben ook invloed op het mediagebruik. De voorkeur in het gezin voor lezen en/of media en opvattingen over bijvoorbeeld religie, geweld, genderrollen en gehoorzaamheid hebben invloed op het mediagebruik en op de opvatting welke media geschikt zijn voor kinderen.
- *Het mediagedrag van opvoeders* is van invloed op het mediagebruik van kinderen: opvoeders dragen hun gewoontes over aan hun kinderen, bewust en onbewust.

Factoren die invloed hebben op mediaopvoeding^{8 9}:

Er zijn daarnaast ook enkele factoren die die invloed hebben op mediaopvoeding. Bijvoorbeeld de gezinssituatie of achtergrond van de opvoeders, de houding over media en digitale vaardigheid hebben invloed op de wijze van begeleiding, en dit heeft invloed op hoe kinderen thuis leren omgaan met media.

- **Bewustzijn.** Wanneer opvoeders zich vooral *bewust* zijn van de negatieve risico's of invloeden van media, leidt dit vaker tot een restrictieve opvoedstijl waarin het gesprek over het mediagebruik minder wordt aangegaan met de kinderen.
- **Eigen ervaringen.** Ook kunnen opvoeders door eigen ervaringen en hun achtergrond minder kritisch tegen over mediagebruik staan, bijvoorbeeld als vroeger de tv de hele dag aanstond.
- **Stress** bij opvoeders kan er ook voor zorgen dat er minder tijd is voor mediaopvoeding/bewust omgaan met media. Het kan ertoe leiden dat het voor opvoeders moeilijk is om regels te stellen en deze te handhaven. Ook kan stress ervoor zorgen dat media eerder worden ingezet om zelf de handen vrij te hebben. Daarnaast kan dit invloed hebben op het inzicht in welke media aansluiten bij de leeftijd en ontwikkeling van de kinderen.
- **De houding van opvoeders over media** is ook van invloed op hun begeleiding: opvattingen van opvoeders over mediagebruik beïnvloeden de regels en afspraken die ze met hun kinderen maken over media, en de mate waarin en de wijze waarop ze het gesprek aangaan met hun kinderen. De houding van de opvoeders heeft echter minder invloed op de hoeveelheid media die ze hun kinderen laten gebruiken of de schermtijd, dat hangt met name af van de mediavaardigheden van hun kinderen.
- **Vaardigheid van opvoeders.** Opvoeders die meer vaardig zijn in mediagebruik, kunnen hun kinderen ook beter begeleiden met hun mediagebruik. Deze opvoeders zijn mogelijk meer op de hoogte van de voordelen van mediagebruik, en kunnen hier beter over communiceren.

⁵ <https://www.nji.nl/mediaopvoeding/toolbox/aansluiten-bij-mediaopvoeding-diverse-opvoedsituaties>

⁶ De effecten van digitaal mediagebruik op de taalontwikkeling van jonge kinderen. Inzichten en aanbevelingen over mediaopvoeding uit de wetenschap (2025). Probiblio & ITTA UvA.

⁷ <https://www.nji.nl/mediaopvoeding/toolbox/aansluiten-bij-mediaopvoeding-diverse-opvoedsituaties>

⁸ Idem.

⁹ De effecten van digitaal mediagebruik op de taalontwikkeling van jonge kinderen. Inzichten en aanbevelingen over mediaopvoeding uit de wetenschap (2025). Probiblio & ITTA UvA.

- **Vaardigheid van kinderen.** Ten slotte zien we dat begeleiding van opvoeders met name gebaseerd is op mediavaardigheden van hun kind, en minder op de leeftijd van kinderen: de wijze van begeleiding is dus vooral afhankelijk van de mediavaardigheden van kinderen.

De behoeften aan ondersteuning bij mediaopvoeding onder opvoeders verschillen: belang van maatwerk

Uit het bovenstaande blijkt dat zowel mediagebruik als mediaopvoeding beïnvloed worden door verschillende factoren. Deze diversiteit komt ook tot uiting in de behoefte aan ondersteuning bij mediaopvoeding. Een ‘one size fits all-benadering’ lijkt dan ook niet geschikt te zijn. Wel is het belangrijk om bij de ondersteuning rekening te houden met de omstandigheden binnen een gezin. Als de ondersteuning past bij de gezinssituatie, is de drempel voor opvoeders namelijk een stuk lager om er gebruik van te maken. Hierbij dient onder andere rekening gehouden worden met^{10 11}:

- **Zelfregulerend vermogen van de opvoeders.** De mate waarin opvoeders geloven dat ze invloed kunnen hebben op mediagebruik speelt een belangrijke rol. Met andere woorden: het vertrouwen van opvoeders in het eigen kunnen. Professionals dienen zich er bij de ondersteuning van bewust te zijn dat onzekerheid de rol van opvoeders in de mediaopvoeding kan belemmeren, en zouden aandacht moeten besteden aan het vergroten van zelfvertrouwen en kennis.
- **Cultuursensitief werken.** Zoals eerder genoemd, heeft cultuur invloed op de houding tegenover media(gebruik). Het is dus belangrijk om aan te sluiten bij de bestaande gebruiken, normen en cultuur van een gezin. Om hieraan tegemoet te komen, dienen ondersteuningsprogramma’s flexibel ingezet te kunnen worden zodat ze aangepast kunnen worden aan de achtergrond van de opvoeder. Positieve aandacht voor meertaligheid en het betrekken van migrantenorganisaties of sleutelfiguren in (het ontwikkelen van) ondersteuning, is daarnaast ook van belang.

In het Iene Miene Media-onderzoek uit 2022¹² is als achtergrondkenmerk meegenomen of opvoeders een migratieachtergrond¹³ hebben (in latere onderzoeken is dit kenmerk niet uitgevraagd); hieruit komt naar voren dat:

- opvoeders zonder migratieachtergrond hun kind vaker televisie of filmpjes laten kijken terwijl ze zelf iets anders (moeten) doen;
- opvoeders met een migratieachtergrond vaker uitleg geven, en het kind vaker troosten na spannende mediaervaringen. Voor deze opvoeders geldt ook dat zij het omgaan met media iets vaker als eerste opvoedkundige prioriteit zien;
- opvoeders met een migratieachtergrond vaker mensen uit hun familie/omgeving, of (geloofs)gemeenschap raadplegen wanneer zij op zoek zijn naar advies over mediaopvoeding.

Het huidige ondersteuningsaanbod bij mediaopvoeding is nog niet altijd structureel

Er is al een aantal tools ontwikkeld voor het ondersteunen van opvoeders bij mediaopvoeding. Zo geeft de MediaDiamant praktische tips en informatie voor vijf aspecten van mediaopvoeding voor kinderen van 0-18 jaar: plezier, veilig, samen, inhoud en balans. Dit kan worden gebruikt door opvoeders zelf of als gesprekstool door professionals op school of de bibliotheek. Ook het Nederland Jeugdinstituut heeft veel praktische informatie over mediagebruik, voor zowel jongeren zelf als voor ouders en professionals.¹⁴ Op de website is ook achtergrondinformatie te vinden over mediagebruik en -opvoeding. Daarnaast kunnen opvoeders deelnemen aan de Media Ukkie Dagen¹⁵, waarbij ze informatie kunnen krijgen over de mediaopvoeding van kinderen van 0-6 jaar in de vorm van webinars, workshops, voorleesochtenden, voorstellingen et cetera. De KB is een van de organisaties die het Netwerk Mediawijsheid aanstuurt. Het netwerk is onder meer verantwoordelijk voor de Media Ukkie Dagen.

Er zijn in de bibliotheeksector ook allerlei initiatieven rondom mediaopvoeding; dit aanbod is echter divers wat betreft kwaliteit, en versnipperd. Het Basispakket Mediaopvoeding¹⁶ biedt bibliotheekprofessionals handvatten om mediaopvoeding aan te bieden in de bibliotheek. Het bevat onder andere advies over materialen en producten, trainingen voor expertiseontwikkeling en een overzicht van relevante onderzoeken en literatuur. Een voorbeeld van een initiatief is Samen Digitaal (ook wel Taal & Tablets genoemd).¹⁷ Bij dit initiatief kregen opvoeders uitleg over een tablet

¹⁰ Groff, C., & De Wit, M. (2022). Wat werkt in het betrekken van laagopgeleide NT1- en NT2-ouders bij ontluikende geletterdheid van hun kinderen? Kohnstamm Instituut.

¹¹ Halewijn, E., Latuny, Y. & Siekman, B. (2023). Onderzoek naar welke factoren een rol spelen in het stimuleren van laagtaalvaardige ouders om hun kinderen (blijvend) te laten deelnemen aan taalstimulerende activiteiten. Stichting Lezen en Schrijven.

¹² Siebelhoff, M., Fastenau, J., & Nikken, P. (2022). Iene Miene Media-onderzoek. Een onderzoek naar de omgang met en gebruik van media(apparaten) van kinderen van 0 t/m 6 jaar en de rol die ouders hierin spelen. Netwerk Mediawijsheid.

¹³ Een persoon heeft een migratieachtergrond als ten minste één van de ouders in het buitenland is geboren.

¹⁴ <https://www.nji.nl/mediaopvoeding>

¹⁵ <https://www.mediawijsheid.nl/mud25-home/>

¹⁶ <https://www.bibliotheeknetwerk.nl/digitaal-burgerschap/bouwsteen-programmering/basispakket-mediaopvoeding>

¹⁷ https://www.cubiss.nl/sites/default/files/2023-12/Samen_Digitaal.pdf

met educatieve apps voor opvoeders en kinderen. Vervolgens mochten ze de tablet twintig weken lenen. Tussendoor kregen ze ondersteuning van een taalvrijwilliger. Een pilot van Samen Digitaal liet positieve resultaten zien; zo zagen taalvrijwilligers dat het gebruik van de tablet de digitale en taalvaardigheden van deelnemers stimuleerde. Initiatieven zoals Samen Digitaal vonden echter geen duurzame borging in het landelijke bibliotheekstelsel.

Implicaties van wat we al weten over mediaopvoeding voor de onderzoeksaanpak

Het bovenstaande beknopte overzicht over mediagebruik en mediaopvoeding heeft een aantal implicaties voor hoe we het onderzoek hebben ingericht:

- **We kozen voor een kwalitatieve aanpak**, waarin we verdiepend zicht konden bieden op behoeften ten aanzien van mediaopvoeding en ondersteuning daarbij.
- **We spraken een diverse groep opvoeders**. Gezinnen kunnen heel verschillend zijn in hun kennis en behoeften ten aanzien van mediaopvoeding. Deze diversiteit moet worden meegenomen in de vervolgstappen van het bibliotheeknetwerk voor mediaopvoeding. Om deze reden bevroegen we in dit onderzoek ook een diverse groep opvoeders en brachten we hun diversiteit in behoeften in kaart.
- **Opvoeders en professionals dachten mee over een geïntegreerde aanpak**. De KB wil graag samen met het bibliotheekstelsel kijken naar een structurelere aanpak rondom mediaopvoeding. Het goed aansluiten op waar opvoeders behoefte aan hebben, is hiervoor cruciaal. We faciliteerden in dit onderzoek daarom een goede interactie met opvoeders over wat nodig is voor een structurele, geïntegreerde aanpak. Hier betrokken we ook professionals bij, zodat we vanuit verschillende perspectieven inzichten konden ophalen en vertalen naar nuttige inzichten voor de KB.

1.3 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen staan centraal in het onderzoek.

Onderzoeksvragen gericht op de opvoeders (hoofdvragen)

1. Zijn opvoeders van kinderen 0-6 jaar en 7-12 jaar in het dagelijks leven bezig met mediaopvoeding? Op welke manier vullen zij mediaopvoeding in?
2. Waar halen opvoeders hun informatie vandaan over mediaopvoeding? Beantwoordt deze informatie hun vragen over mediaopvoeding?
3. Hoe zien opvoeders hun eigen rol bij mediaopvoeding? Waar lopen ze tegenaan?
4. Hebben opvoeders van kinderen 0-6 jaar en 7-12 jaar behoefte aan ondersteuning bij mediaopvoeding? Aan welke vormen van ondersteuning hebben zij behoefte en waar moet deze ondersteuning aan voldoen?
5. Wie zouden deze vormen van ondersteuning kunnen bieden?
6. Zijn er verschillende groepen opvoeders te onderscheiden in hoe zij bezig zijn met mediaopvoeding en waar hun ondersteuningsbehoefte ligt? Wat onderscheidt deze groepen? Wat betekent dit voor de ondersteuningsvraag?

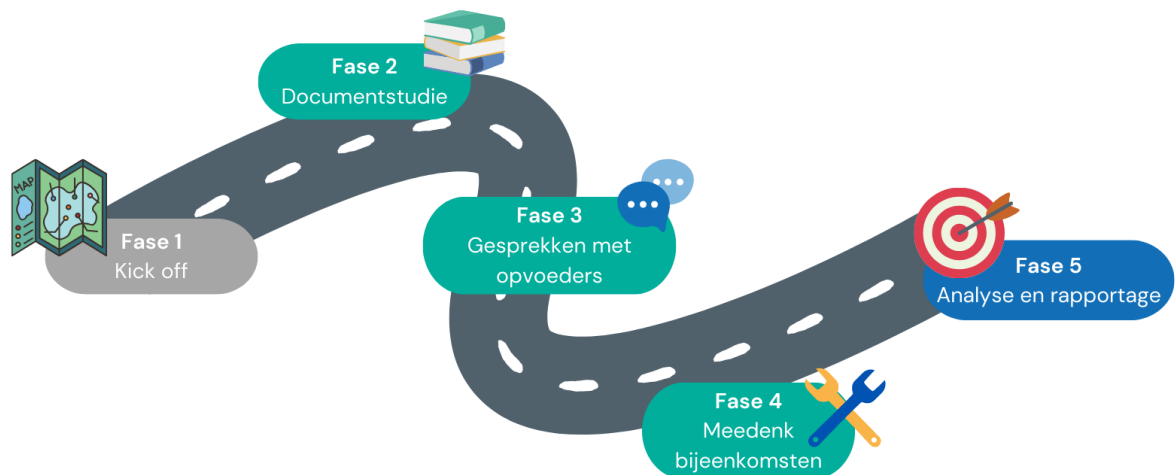
Mogelijke rol van de bibliotheek

7. Zien opvoeders een rol weggelegd voor de bibliotheek bij de ondersteuning bij mediaopvoeding? Welke rol kan de bibliotheek vervullen bij de ondersteuning van opvoeders met vragen over mediaopvoeding? Op landelijk niveau (KB/SPN), provinciaal (POI's) of lokaal niveau (lokale bibliotheken)?
8. In welke vormen van ondersteuning door de bibliotheek zijn opvoeders geïnteresseerd? Hoe kan de bibliotheek het beste inspelen op de behoefte van opvoeders?
9. Hoe kan de bibliotheek ervoor zorgen dat het aanbod aansluit bij behoeften van verschillende groepen opvoeders?

Onderzoeksvragen gericht op professionals

10. Hoe kijken professionals aan tegen de kennis en vaardigheden van opvoeders over mediaopvoeding? Welke ondersteuning bij mediaopvoeding denken zij dat opvoeders nodig hebben? Welke (onuitgesproken) behoeften denken zij dat er spelen?
11. Welke rol denken zij dat de bibliotheek kan spelen bij het ondersteunen van opvoeders bij mediaopvoeding?

1.4 Onderzoeksmethode

1. Kick-off

We begonnen het onderzoek met een kick-off met de KB, nationale bibliotheek. Tijdens deze kick-off lichtten we onze onderzoeksaanpak nader toe en bespraken we enkele praktische zaken van het onderzoek zoals de planning, benodigdheden, het inplannen van periodieke bijpraatmomenten en de verwachtingen en wensen voor de opzet van het rapport. Ook gingen we in op de werving van respondenten.

2. Documentstudie

In de documentstudie verzamelden we bestaande informatie en literatuur om een theoretische en contextuele basis te leggen voor ons onderzoek. In de documentstudie zijn ook verschillende factoren geïdentificeerd die invloed hebben op mediagebruik en mediaopvoeding. Het resultaat van deze documentstudie is te vinden in paragraaf 1.2.

3. Gesprekken met opvoeders

In deze fase hielden we interviews met opvoeders over mediaopvoeding, waarbij we ons zowel richtten op opvoeders van kinderen van 0-6 jaar als op opvoeders van kinderen van 7-12 jaar. In de gesprekken gingen we in op de ervaringen, uitdagingen en behoeften van opvoeders rondom mediaopvoeding. Er waren twee manieren waarop we deze gesprekken hebben vormgegeven:

- In overleg met de KB hebben we twee bibliotheken uitgekozen waar we een inloophmoment hebben georganiseerd: één in de Bibliotheek Afrikaanderwijk (Rotterdam) en één in de Bibliotheek De Nieuwe Kolk (Assen). Hierbij is gekozen voor één bibliotheek binnen de Randstad en één buiten de Randstad. Bij de selectie van de bibliotheken is geprobeerd om locaties te kiezen met een uiteenlopend publiek (dat wil zeggen: opvoeders met en zonder migratieachtergrond, verschillende sociaaleconomische achtergronden). Deze inloophmomenten hadden als doel om opvoeders op een laagdrempelige manier uit te nodigen voor een gesprek over mediaopvoeding. Tijdens de bibliotheekbezoeken waren twee onderzoekers zichtbaar aanwezig op de kinderboekenafdelingen. Door posters op te hangen en flyers en associatiekaarten uit te stallen op een tafel werd de aandacht getrokken van zowel de opvoeders als de kinderen. Tijdens de inloophmomenten zijn de twee onderzoekers (kort) in gesprek gegaan met opvoeders en deelden we flyers uit. Via de QR-code op de flyer konden opvoeders zich aanmelden voor een interview op een later moment. In de Bibliotheek Afrikaanderwijk hebben we één groepsgesprek gevoerd met drie opvoeders en twee individuele gesprekken gevoerd. In De Nieuwe Kolk hebben we twee individuele gesprekken gevoerd. Tijdens de individuele gesprekken is gebruikgemaakt van associatiekaarten, een set met diverse afbeeldingen over mediagebruik. Aan de hand van de gekozen kaarten werd het gesprek over mediaopvoeding geïntroduceerd. De aanwezige kinderen kregen een kleurplaat aangeboden. Op beide locaties hebben we flyers kunnen achterlaten. De inloophmomenten waren waardevol omdat we een diverse groep opvoeders hebben kunnen spreken. In totaal hebben we zeven opvoeders gesproken in de bibliotheken.
- Naast het groepsgesprek en de vier individuele gesprekken in de bibliotheken hebben we nog tien individuele gesprekken gevoerd. Deze gesprekken vonden telefonisch of via Microsoft Teams plaats. In totaal is met zeventien opvoeders gesproken. Deze respondenten hebben we geworven via flyers in de

bibliotheken, en via een oproep op sociale media. We hebben ook gericht geworven, met name om meer opvoeders met een meertalige achtergrond te betrekken.

Gesprekspunten die zowel tijdens de gesprekken in de bibliotheken als in de individuele interviews aan bod kwamen waren:

- mediagebruik kind en ouder;
- gemaakte afspraken;
- zorgen en twijfels rondom mediagebruik;
- behoefte aan kennis en aanbod;
- mogelijke rol van de bibliotheek.

Achtergrondkenmerken respondenten Regioplan

We hebben in totaal dertien moeders en vier vaders gesproken. De leeftijd van de kinderen varieert tussen 6 maanden en 17 jaar oud. De gemiddelde leeftijd van de kinderen is 7,5 jaar oud. De meeste respondenten hebben twee kinderen, maar er zijn ook opvoeders met één kind of met vier kinderen.

De meeste respondenten spreken goed Nederlands, en enkeling is minder taalvaardig in het Nederlands. Daarnaast spreken tien opvoeders thuis (naast het Nederlands) een andere taal. Deze talen worden hierbij genoemd: Turks, Engels, Papiaments, Perzisch, Marokkaans en Chinees.

Ten slotte hebben we ook gebruik kunnen maken van twaalf interviews die vrijwilligers van de VoorleesExpress hebben afgenomen bij de gezinnen die zij begeleiden. Deze gesprekken waren gericht op media- en technologiegebruik in het gezin, en wij hebben de verslagen van deze gesprekken ontvangen. De antwoorden op de vragen die gericht waren op mediaopvoeding hebben wij meegenomen in dit rapport. Het betrof de volgende vragen:

- Welke afspraken zijn er over mediagebruik?
- Houdt iedereen zich aan deze regels?
- Is er wel eens ruzie over mediagebruik?
- Zijn er zorgen over mediagebruik van kinderen?
- Zoekt u wel eens tips of hulp voor mediagebruik?

Omdat bovenstaande punten minder uitvoerig zijn uitgevraagd dan in onze eigen interviews, hebben we de antwoorden vooral meegenomen wanneer deze voldoende uitgeschreven waren. In hoofdstuk 3 geven we aan waar we de antwoorden meenemen in onze bevindingen.

Achtergrondkenmerken respondenten VoorleesExpress

Deze gesprekken zijn niet afgenomen per persoon, maar per gezin (vader en moeder). De kinderen uit deze gezinnen zijn tussen de babyleeftijd en 21 jaar oud. De gemiddelde leeftijd is ongeveer negen jaar oud. De gezinsgrootte is onder deze gezinnen wat groter, het gemiddelde ligt op drie kinderen per gezin. Sommige gezinnen hebben echter ook vier tot zes kinderen.

Alle gezinnen spreken thuis een andere taal dan Nederlands, meestal gecombineerd met Nederlands. Het gaat hierbij om: Berbers, Bengaals, Pools, Engels, Amhaars, Dari, Arabisch, Turks, Tigrinya en Portugees. Vier gezinnen spreken thuis geen Nederlands.

4. Meedenkbijeenkomsten

We hebben twee meedenkbijeenkomsten georganiseerd, waarin opvoeders en professionals aan de slag gingen om ideeën te formuleren voor een aanbod vanuit de bibliotheek om opvoeders te ondersteunen in de (digitale) mediaopvoeding. Tijdens de bijeenkomsten konden opvoeders en professionals laagdrempelig met elkaar van gedachten wisselen om gezamenlijk tot nieuwe ideeën te komen voor mediaopvoeding, voortbouwend op de bevindingen uit de gesprekken met opvoeders uit de vorige fase. De volgende vragen stonden tijdens de bijeenkomsten centraal:

- Welke knelpunten zijn er rondom mediaopvoeding?
- Hoe zou het aanbod rond dit thema eruit kunnen zien?
- Welke rol kan de bibliotheek hierbij spelen?

We hebben één fysieke meedenkbijeenkomst in Bibliotheek Afrikaanderwijk in Rotterdam en een digitale bijeenkomst voor opvoeders en professionals georganiseerd

In totaal hebben vijf opvoeders en zeven professionals deelgenomen. De *opvoeders* hebben allen oudere kinderen, de leeftijd varieert tussen de 8 en 17 jaar. Twee opvoeders spreken thuis Nederlands, samen met een tweede taal (Turks en Engels). Eén opvoeder spreekt thuis alleen Turks, en één opvoeder spreekt alleen Nederlands. De vijfde is een grootouder die thuis Turks en Nederlands spreekt. De meeste *professionals* die aanwezig waren, zijn in verschillende functies betrokken bij een bibliotheek. Het betrof: een medewerker gericht op voorschools taalplezier, een leeshulpvrijwilliger, een jeugd-collectionneur en een lees-mediaconsulent. Daarnaast waren er ook een VoorleesExpress-coördinator, een medewerker van een gemeente gericht op voorschoolse educatie en een medewerker van de KB als toehoorder aanwezig.

5. Analyse en rapportage

Uiteindelijk hebben we een overkoepelende analyse uitgevoerd van de verschillende activiteiten, waarbij we bekeken hoe opvoeders bezig zijn met mediaopvoeding, waar hun behoefte aan kennis en aanbod ligt en hoe dit aanbod er desgewenst uit zou kunnen zien. We voegen in dit rapport de inzichten van professionals en opvoeders samen (t.b.v. leesbaarheid) en waar relevant benoemen we overeenkomsten tussen beide groepen of juist verschillen.

In het rapport maken we gebruik van de term mediagebruik, hier vallen alle digitale media onder en ook het gebruik van (televisie)schermen. Papier media laten we hierbij buiten beschouwing.

2. Uitkomsten interviews en meedenkbijeenkomsten

2 Uitkomsten interviews en meedenkbijeenkomsten

In dit hoofdstuk brengen we de input uit de interviews met opvoeders en uit de meedenkbijeenkomsten samen. Hierbij bespreken we ook de verschillen en overeenkomsten. Eerst gaan we in op de mediaopvoeding in het gezin, waaronder we de volgende thema's behandelen: het gebruik van media in het gezin, de omgang met media, de positieve kanten van media en mediaopvoeding, en de knelpunten, zorgen en twijfels die opvoeders hebben in de mediaopvoeding. Vervolgens gaan we in op de behoeften van opvoeders aan ondersteuning in mediaopvoeding, hoe zij momenteel ondersteuning zoeken, welke onderwerpen hun interesse hebben en welke aanvullende kennis en welk aanvullend aanbod er gewenst zijn. Tot slot gaan we in op de rol die de bibliotheek volgens opvoeders en professionals kan spelen in de ondersteuning bij mediaopvoeding. Waar mogelijk maken we bij het beschrijven van de uitkomsten onderscheid tussen de leeftijdscategorieën van de kinderen. Dit is echter niet altijd mogelijk, omdat de opvoeders met wie is gesproken vaak kinderen hadden van verschillende leeftijden en het onderscheid dus niet goed te maken was.

2.1 Mediaopvoeding in het gezin

2.1.1 Het gebruik van media

Uit de interviews en de gespreksverslagen van de VoorleesExpress blijkt dat alle opvoeders thuis media hebben. In de meeste gevallen gaat het dan om een televisie en (minstens) een smartphone, en vaak ook om een tablet en laptop. In enkele gevallen wordt ook expliciet een spelcomputer genoemd. Het verschilt per device door wie deze in het gezin wordt gebruikt. Wat opvalt is dat er een aantal apps en programma's in de meeste interviews en verslagen terugkomen, en vaak ook op verschillende media worden gebruikt. Daaronder vallen onder andere streamingsdiensten zoals Netflix (Kids), Prime Video, Videoland en Disney+, YouTube (Kids), WhatsApp, TikTok en in enkele gevallen Instagram en educatieve apps zoals Sula. Ook worden films en televisieprogramma's genoemd, waaronder Zapp, Jeugdjournaal of Peppa Pig. Daarnaast worden er foto's en filmpjes gemaakt of bekeken (van familie of vrienden). Verder wordt door veel opvoeders verwezen naar Roblox, een online game platform waarin gebruikers hun eigen spellen kunnen delen en spelen met andere gebruikers van over de hele wereld. Meerdere opvoeders uiten hun zorgen of frustraties over dit spel, omdat zij het luidruchtig en agressief vinden en omdat ze zich zorgen maken over het feit dat medespelers onbekend of anoniem kunnen zijn, waardoor ze weinig zicht en grip hebben op wat voor soort contact er plaatsvindt. Ook worden media gebruikt voor school, bijvoorbeeld om opdrachten te maken op een laptop of tablet of om op een smartphone het rooster te bekijken.

Er is een verschil te zien tussen de leeftijdscategorieën van de kinderen in welk soort media, apps en programma's wordt gebruikt. Bij kinderen jonger dan ongeveer 8 jaar¹⁸ valt op dat zij vaak geen eigen smartphone hebben, al is op basis van de beschikbare gegevens geen duidelijke gemiddelde leeftijd aan te wijzen waarop kinderen wel of geen smartphone hebben. De kinderen zonder eigen smartphone of tablet kijken wel regelmatig mee met hun opvoeder(s) of mogen hun smartphone of tablet tijdelijk gebruiken.

2.1.2 De omgang met media

Opvoeders die we hebben gesproken, zijn vaak bewust met het onderwerp mediagebruik bezig. Mogelijk is dit deels te begrijpen doordat de opvoeders met wie we spraken al enige motivatie hebben om over het onderwerp met ons in gesprek te gaan en er dus mogelijk al vaker zelf over hebben nagedacht. Toch horen we ook bij opvoeders die we in de bibliotheek aanspraken dat zij bewust met het onderwerp bezig zijn; dit zijn opvoeders die zich van tevoren niet op eigen initiatief voor een interview hebben aangemeld. In vrijwel alle interviews komt naar voren dat er bewust wordt nagedacht over de afspraken rondom het mediagebruik van kinderen. Met name schermtijd en wat ze online mogen zien of doen, worden het vaakst en als belangrijkste afspraken genoemd. Deze afspraken worden vaak gemaakt met de kinderen en met de eventuele partner. Opvallend is dat bij gezinnen die deelnemen via de VoorleesExpress vaker wordt aangegeven dat er geen afspraken zijn rondom mediagebruik.

Schermtijd wordt in alle interviews genoemd om het mediagebruik van kinderen te reguleren. Sommige opvoeders geven aan dat er duidelijke afspraken over zijn gemaakt met de kinderen, zoals een maximum aantal uren per dag of vaste schermmomenten. In andere gevallen zijn er nog geen afspraken met de kinderen zelf gemaakt, maar maken opvoeders met zichzelf of samen afspraken om de schermtijd te reguleren.

¹⁸ Dit is een erg grove inschatting op basis van de interviews en gespreksverslagen van de VoorleesExpress: een precieze leeftijdsindicatie is op basis van de data moeilijk te maken.

“Afspraken over schermtijd heb ik bewust nooit gemaakt omdat ik bang ben dat als we zeggen: je mag 30 minuten per dag, dat het een gegeven wordt. Dan gaat hij altijd 30 minuten. Er zijn nu nog genoeg dagen dat hij er helemaal niet om vraagt, dan is hij aan het buitenspelen of met lego aan het spelen, et cetera. Zolang we dat kunnen rekken, is dat tot dusver niet nodig om daar afspraken over te maken”, aldus een opvoeder.

Slechts één keer is aangegeven dat er geen schermtijd is ingesteld. De afgesproken hoeveelheid schermtijd varieert, zoals, ‘alleen in het weekend’, ‘half uurtje per dag’, of ‘twee uur per dag’. Het komt regelmatig voor dat opvoeders de schermtijd inzetten tijdens het koken. Daarnaast wordt een aantal keren expliciet genoemd dat schermgebruik tijdens het eten niet is toegestaan.

Naast schermtijd wordt er ook vaak nagedacht over wat kinderen online mogen zien en doen. Vooral bij jonge kinderen noemen opvoeders dat ze vaak de controle (willen) hebben om te bepalen wat zij wel en niet mogen zien of doen. Hierbij worden verschillende afwegingen genoemd, zoals de geadviseerde leeftijdscategorie, de programma's moeten verhalend zijn, het vermijden van onder andere geweld, grof taalgebruik en triggers. Zo zegt een opvoeder:

“Ze mogen alleen YouTube Kids kijken, voornamelijk liedjes, leerzame dingen en dingen met niet te veel prikkels. Maar nu zijn ze nog jong, dus dan kan ik gewoon makkelijker voor ze bepalen wat wel en wat niet.”

Daarnaast wordt vaak genoemd dat er, bijvoorbeeld tijdens het spelen van games, geen online contact mag zijn met vreemden. Tot slot wordt soms aangegeven dat opvoeders hun kinderen wel kennis willen laten maken met media en schermen, bijvoorbeeld met games, maar in een begrensde omgeving. Bijvoorbeeld dat opvoeders samen met kinderen een game spelen, of kinderen een spel spelen als *single-player* in plaats van *multi-player*.

Naast de afspraken speelt ook communicatie een rol in de mediaopvoeding. Veel opvoeders geven aan dat zij in gesprek gaan met hun kinderen. Zo leggen ze uit waarom er bepaalde regels zijn, bespreken zij veiligheid en mogelijke gevaren en stellen ze vragen over wat kinderen online zien en doen. Hierbij wordt het belang van een open gesprek benadrukt. Opvoeders willen bijvoorbeeld graag dat hun kinderen naar hun toekomen als er iets naars gebeurt of als ze online worden gepest. Bij gezinnen die deelnemen via de VoorleesExpress wordt aan de kinderen gevraagd of zij wel eens met hun opvoeders bespreken wat zij online zien of doen. Deze vraag wordt niet altijd beantwoord, en anders wordt aangegeven dat zij dit ‘soms’ doen.

2.1.3 De positieve kanten van media

Opvoeders zien zowel de positieve als de negatieve aspecten van mediagebruik. Een voordeel van media dat vaker wordt genoemd, is dat media voor verbinding kunnen zorgen. Zo vinden opvoeders het verbindend en gezellig om met het gezin een film of televisieprogramma te kijken: je deelt samen een ervaring, waarover je ook kan praten, en waarbij er lichaamscontact is. Zo zijn er gezinnen die op bijvoorbeeld vrijdagen samen graag een film kijken, of een moeder die vertelt dat haar partner met zijn stiefzoon gamet om hun band te versterken. Een opvoeder schetst bijvoorbeeld een gewenste situatie van mediagebruik in haar gezin: *“Met elkaar iets meemaken, kijken naar hetzelfde. Hetzelfde ervaren waar je over kunt praten. Samen zijn, delen [van een] ervaring, verbinding.”* Volgens een andere opvoeder kan ook jeugdsentiment een rol spelen in de verbindende kwaliteit van mediagebruik: *“Het is ook jeugdsentiment om zo samen te kijken, het was leuk om samen met mijn ouders of zusjes te doen. Associatie dat het gezellig is. Sociale gelegenheid om het zo aan te pakken.”* Verbinding kan er ook in zitten om contact via media met familie en vrienden te onderhouden, bijvoorbeeld familie die in het buitenland woont. Voor kinderen onderling brengen media verbinding met klasgenoten of vriendjes. Opvoeders noemen vaker dat ze willen voorkomen dat hun kinderen een ‘buitenbeentje’ wordt door ze te veel in hun mediagebruik te begrenzen. Positiever geformuleerd geven ze aan dat media voor aansluiting kunnen zorgen met andere kinderen, bijvoorbeeld omdat ze dan samen een spelletje kunnen spelen of contact kunnen hebben. Andere voordelen van media zijn dat ze een fictieve, verbeeldingsrijke wereld kunnen creëren die de verbeelding prikkelt en dat je er plezier aan kunt beleven.

Daarnaast kunnen media educatief zijn en bijdragen aan de ontwikkeling van het kind, bijvoorbeeld in taalvaardigheid. Zo zegt een opvoeder dat het Klokhuis uitleg geeft over hoe bijvoorbeeld een riool of auto werkt, en dat in het gezin het Jeugdjournaal wordt gekeken om te horen over wat er goed gaat in de wereld. Er zijn educatieve en leerzame programma's en apps beschikbaar, waarmee je bijvoorbeeld nieuwe woorden kunt leren of waarin je uitleg of illustraties krijgt bij een bepaald onderwerp. Een opvoeder noemt bijvoorbeeld dat media haar achtjarige dochter helpen zich verstaanbaar te maken: *“Mijn dochter heeft gehoorverlies, taalachterstand, zij gebruikt daarvoor een telefoon. Ik heb*

WhatsApp daarvoor getest, dat zij woordjes schrijft, dat zij met haar stem stuurt. Dat heeft haar wel geholpen.” Ook kunnen media, bijvoorbeeld middels *Virtual Reality*, helpen om te oefenen met levensechte situaties. Tot slot wordt genoemd dat het goed is om te leren hoe je verstandig met media om kunt gaan en kinderen voor kunt bereiden op de digitale vaardigheden die in de toekomst nodig zullen zijn. Ook in breder perspectief wordt het voordeel van mediagebruik erin gezien dat het kinderen klaarmaakt voor deelname aan de maatschappij die vergaand gedigitaliseerd is.

2.1.4 Knelpunten, zorgen en twijfels in de mediaopvoeding

Tegelijkertijd zijn er bij veel opvoeders zorgen en twijfels over het mediagebruik van hun kinderen. Deze zorgen en twijfels zijn onder te verdelen in de volgende vijf categorieën: sociale vergelijking; de invloed van leeftijdsgenoten; media en de puberteit; sociale media en online pesten; zorgen over invloed op ontwikkeling; en de balans vinden in hoe beschermend of controlerend je als opvoeder bent in de mediaopvoeding.

Allereerst sociale vergelijking: de invloed van leeftijdsgenoten. Opvoeders maken zich zorgen over de beïnvloeding door en de vergelijking met leeftijdsgenoten in hun mediagebruik. Vragen zoals ‘Hoe ga je ermee om als klasgenoten veel meer op media zitten?’ of ‘Hoe ga je om met de confrontaties daaruit, bijvoorbeeld als zij bepaalde dingen laten zien die je liever niet aan je kind wil meegeven?’ leven erg onder opvoeders. Een opvoeder vertelt:

“Het is vervelend dat de omgeving andere regels heeft. Mijn dochter geeft aan: ‘Mijn vriendin mag langer dan een uur spelen’. Dan vertel ik: ik ben jouw mama, ik wil niet dat je langer dan een uur schermtijd hebt.”

Opvoeders geven aan dat het regelmatig voorkomt dat in andere huishoudens waar de kinderen spelen of op bezoek gaan, andere regels gelden. Soms maken opvoeders zich hier druk om en vinden ze het lastig hier mee om te gaan. Zo zegt een opvoeder:

“Als ze naar familie gaan mogen kinderen hun telefoon niet mee. Maar dat is soms lastig omdat neefjes en nichtjes dan wel hun telefoon gebruiken. Dan kan ik geen nee zeggen. Want neefje zit ook op telefoon. Dat is wel heel moeilijk.”

Maar ook wordt ook aangegeven dat het geaccepteerd wordt omdat het niet altijd mogelijk is om hier iets aan te veranderen. Zo zegt een andere opvoeder:

“Ik merk het ook als mijn kinderen bij anderen gaan spelen, dat ze daar soms veel meer dingen mogen. Ik vind dat oké, heb daar wel over nagedacht, maar je hebt het niet in de hand hoe anderen daarmee omgaan. Ik vind het prima als het in andere huishoudens anders gaat. Ik kan daar niks aan veranderen. Ik zou het ook niet fijn vinden als andere ouders bepalen wat in mijn huis wel of niet mag.”

Een ander thema dat naar voren komt is online pesten. Opvoeders maken zich vaak zorgen over online pesten of buitensluiting. Er komt online veel op kinderen af en zij komen met veel mensen in aanraking. Opvoeders hebben niet altijd goed zicht op wat er online gebeurt en met wie hun kinderen in contact komen. Ze zijn bang dat hun kinderen worden buitengesloten of gepest. Opvoeders geven aan dat ze hopen dat kinderen het durven te vertellen als er iets speelt, maar weten ook dat dit lastig kan zijn. Een opvoeder zei, “... vroeger als je gepest werd op school, was je thuis veilig, nu ben je altijd bereikbaar.” Dit benadrukt dat doordat media altijd en overal aanwezig zijn, het pesten op elk moment door kan gaan.

Daarnaast maken opvoeders zich zorgen over de invloed op de ontwikkeling van hun kinderen. Ze vragen zich af wat past in de ontwikkeling op een bepaalde leeftijd, in het wereldbeeld en het begrip van het kind. Opvoeders staan stil bij de vraag wat ze hun kinderen hierin willen meegeven. Opvoeders geven daarnaast vaak aan dat er angst is voor de fysieke en mentale gevolgen van het (veelvuldig) gebruikmaken van media. Problemen met de ogen, waaronder bijziendheid, of met de hersenen worden het meest als fysieke gevolgen genoemd. Voor mentale gevolgen worden regelmatig verslaving, verminderde concentratie en impact op de mentale gezondheid genoemd. Met name verslaving is iets wat door veel opvoeders wordt genoemd. Veel sociale media zijn erop gericht om de aandacht van gebruikers vast te houden. In de gesprekken zeggen mensen regelmatig dat volwassenen in het algemeen of dat zichzelf (een beetje) telefoonverslaafd zijn. Een aantal opvoeders geeft aan dat zij zich hier bewust van proberen te worden en zichzelf hierin proberen te beperken.

“Sinds afgelopen maand probeer ik hier veel bewuster mee om te gaan, als ik er al niet af kan blijven, hoe zij dan?”

“Met de telefoon vind ik wel lastig. Soms merk ik, ik zit op de telefoon, terwijl mijn dochter aan het kleuren is. Ik ben me er wel bewust van. Dan probeer ik mezelf uit te dagen, geen telefoon tot school en tot 20:00. Soms lukt dat, soms niet. Ik probeer het te beperken. Ik ben zelf ook een beetje verslaafd, dat vind ik wel vervelend. Maar ik probeer me daar wel bewust van te zijn, en acties te ondernemen.”

Daarnaast wordt regelmatig genoemd dat andere activiteiten, zoals buiten spelen, creatief bezig zijn of samen zijn, meer bijdragen aan de gezonde ontwikkeling van kinderen. Zo geeft een vader van een baby aan:

“We hopen dat we hem kunnen helpen om zonder scherm te spelen. [...] In de basis aandacht kunnen hebben voor één ding.”

Mediagebruik zou deze activiteiten niet in de weg moeten staan.

“[...] we missen eigenlijk het kind zijn van heel veel kinderen in dat opzicht. Dus we stimuleren haar om ook vooral creatief zelf bezig te kunnen zijn, dus jezelf kunnen te vermaken.”

Tot slot wordt door een aantal opvoeders genoemd dat ze zoekende zijn in een goede balans in het omgaan met media. Ze vragen zich af welke regels passend zijn en hoe streng ze mogen en moeten zijn. Ze willen een balans vinden tussen aan de ene kant bescherming bieden en aan de andere kant hun kinderen niet laten achterlopen of af te schermen voor de wereld om hen heen.

“Hoe ligt hij media-wise in de groep ten opzichte van anderen? We zijn streng, maar proberen ook mee te denken. [...] Loopt hij dan achter? Hoe zit dat in zijn ontwikkeling. Ze werken op school ook online, en daar werken ze ook met veel dingen. Dus ik ben best wel zoekende naar het gemiddelde.”

“Maar m'n zorg is ook dat het kind niet buiten de boot valt. Het liefst helemaal geen smartphone, maar ja je moet een balans daarin vinden. Enerzijds beschermen, anderzijds ook niet wereldvreemd maken.”

Alle bovenstaande knelpunten en behoeften spelen volgens opvoeders een nog sterkere rol in de puberteit. Naarmate kinderen ouder worden, willen zij vaker een (eigen) telefoon, toegang tot sociale media en meer vrijheid hierin. In deze fase neemt de invloed van leeftijdsgenoten toe, en neemt de invloed van opvoeders af. De mogelijkheid tot controle vanuit de opvoeders wordt steeds beperkter en het gesprek voeren wordt moeilijker. Opvoeders met jonge kinderen zeggen regelmatig dat de situatie nu behapbaar is en de kinderen nog (relatief) eenvoudig beschermd kunnen worden, maar dat ze zich wel zorgen maken voor de toekomst. Door sommige opvoeders wordt er verwezen naar ‘later’ en door sommige opvoeders wordt de puberteit hierbij specifiek genoemd.

“Heb nu nog alles in de hand. Maar er komt een moment dat kinderen meer vrijheid, devices et cetera willen. Ik vind het wel heel spannend wat mijn grenzen daarin worden. Ik kan nu heel stellig zeggen dat mijn kind pas een telefoon krijgt als hij naar de middelbare school gaat. Maar mijn kind is nu 7 en de wereld kan sterk veranderen.”

“Ik heb een peuter en een kleuter. Ik heb het allemaal nog wel enigszins onder controle, maar ik heb vriendinnen met oudere kinderen van 12, 13 en ik hou wel een beetje mijn hart vast: als ik zie hoe het daar gaat, denk ik oh jee, gelukkig ben ik daar nog niet.”

Een aantal opvoeders stelt dat het er niet alleen om gaat dat oudere kinderen een telefoon willen, maar dat er ook steeds meer een ‘noodzaak’ lijkt te bestaan om een telefoon te hebben naarmate de kinderen ouder worden. Dit heeft deels betrekking op sociale vergelijking zoals hierboven genoemd: de toenemende invloed van leeftijdsgenoten, ‘erbij’ willen horen en contacten willen kunnen onderhouden (en bijkomende sociale verplichting om snel te reageren). Daarnaast gaat het ook over de noodzaak vanuit school om een telefoon te hebben. Zo worden toetsuitslagen en roosterwijzigingen vaak via een app gecommuniceerd, of kan een kluisje alleen geopend worden met de telefoon.

Daarnaast laten opvoeders weten dat ze hopen dat tegen de tijd dat hun kinderen in de puberleeftijd komen, de maatschappij hierin is veranderd. Ze hopen bijvoorbeeld dat er tegen die tijd andere wet- en regelgeving is, en dat scholen hier anders mee omgaan.

“Nu zijn ze nog jonger, daar ben ik heel blij mee. Ik hoop heel erg dat we tegen die tijd in een andere tendens komen.”

Een professional onderschrijft in de meedenkbijeenkomst dat de invloed van opvoeders in de puberteit minder groot wordt, terwijl de sociale vergelijking tussen pubers een belangrijke rol gaat spelen in het gebruik van media:

“Natuurlijk, bij jonge kinderen spelen ouders nog een heel grote rol, maar hoe ouder de kinderen worden, hoe kleiner de rol van ouders eigenlijk wordt en hoe belangrijker die peers worden. [...] Als je naar de middelbare

school gaat, dan worden die peers zo belangrijk dat je jezelf als kind daar natuurlijk constant mee aan het vergelijken bent. Dan wil je erbij horen en wil je dus ook een telefoon of ook die app of hetzelfde spelletje kunnen spelen.”

2.2 Behoefte aan kennis en aanbod

2.2.1 Huidige informatiebronnen en ondersteuning bij mediaopvoeding

Het varieert in welke mate opvoeders actief informatie of ondersteuning zoeken bij mediaopvoeding. Ongeveer de helft van de opvoeders geeft expliciet aan informatie op te zoeken. Daarnaast zijn er meerdere opvoeders die aangeven soms iets over het onderwerp te horen of mee te krijgen, bijvoorbeeld door iemand die hierover komt vertellen op de basisschool. Vaak genoemde informatiebronnen zijn: sites en zoekmachines op het internet, zoals YouTube of specifieke sites als Oudersvannu.nl en schermvrijopvoeden.nl, nieuwsartikelen, flyers en onderzoekspublicaties. Van al deze bronnen worden internet en artikelen het meeste genoemd. Meerdere opvoeders noemen dat ze kennis of tips halen uit gesprekken met hun partner, vrienden of andere mensen uit hun netwerk. Ze geven aan dat ze het prettig vinden om te sparren en van elkaar te horen hoe anderen met media thuis omgaan. Redelijk vaak wordt de behoefte genoemd om met andere opvoeders het (open) gesprek aan te gaan.

“Ik bespreek dit ook wel veel met vriendinnen, mensen uit mijn netwerk, die er hetzelfde over denken. Fijn om zorgen te delen met mensen die er ook zo instaan. En met mijn partner.”

Een opvoeder benoemt ook het mogelijke nadeel van het bespreken van mediagebruik met andere opvoeders:

“Nee, niet met andere ouders, dan ga je vergelijken, iedereen heeft andere regels. Het thema kan gevoelig liggen als je kritiek hebt op hoe andere ouders het doen.”

Een enkele opvoeder geeft aan informatie over media en mediaopvoeding te krijgen via het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG). Een andere opvoeder noemt de basisschool als de plek waar ze informatie over dit onderwerp vindt. In een enkel geval wordt ook een podcast genoemd. De bibliotheek wordt niet vaak genoemd als een plek waar opvoeders nieuwe kennis over mediagebruik opdoen, hoewel de meeste opvoeders die we hebben gesproken met enige regelmaat de bibliotheek bezoeken. Zoals we in de volgende paragraaf (2.3) beschrijven, wordt de bibliotheek wel vaak genoemd als een plek waar zulke informatie en ondersteuning aangeboden zou kunnen worden.

Op dit moment zoeken opvoeders informatie of ondersteuning bij verschillende onderwerpen binnen mediaopvoeding. Opvoeders zoeken bijvoorbeeld informatie over hoe bepaalde apps werken, de effecten van mediagebruik op (de ontwikkeling van) jonge kinderen en online pesten. Ook zijn ze benieuwd hoe andere opvoeders omgaan met media in hun gezin.

2.2.2 Onderwerpen waar opvoeders interesse in hebben

De gevonden informatie of ondersteuning voldoet niet altijd aan de verwachtingen en behoeften. Deze behoeften hangen nauw samen met de eerder beschreven knelpunten, zorgen en uitdagingen die opvoeders ervaren in de omgang met het mediagebruik in het gezin. Opvoeders noemen dat zij behoefte hebben aan meer kennis en vaardigheden op de volgende onderwerpen:

- een goede en veilige omgang met veelgebruikte apps (zoals TikTok); bijvoorbeeld welke apps veilig, educatief en leuk zijn voor de leeftijdscategorie van 0-12 jaar en hoe je media op een positieve, leuke manier kan inzetten ten behoeve van de ontwikkeling van het kind, bijvoorbeeld om te oefenen met levensechte situaties middels Virtual Reality;
- hoe om te gaan met digitale en sociale media in de puberteit, bijvoorbeeld hoe om te gaan met online pesten;
- invloed van media op de ontwikkeling van het jonge kind en hoe je als opvoeder de inhoud en het gebruik van media (zoals schermtijd) afstemt op wat bij de leeftijd past.

2.2.3 Het soort kennis en aanbod waar opvoeders behoefte aan hebben

Informatie en aanbod over apps

Opvoeders missen vaak informatie over de eerdergenoemde onderwerpen. Daarin zijn ze op zoek naar betrouwbare en eenduidige informatie. Zij zouden het fijn vinden als er bijvoorbeeld flyers of tips zouden zijn over veelvoorkomende apps (bijvoorbeeld: ‘Hoe werkt TikTok?’) of kennis over gezonde schermtijd. Daarbij wordt meerdere keren benadrukt dat ze willen dat deze informatie in meerdere talen wordt aangeboden (bijvoorbeeld een flyer in het Nederlands, met een QR-code om te scannen voor andere talen); vaak is dat nu nog beperkt. Dit is een behoefte die ook door professionals wordt herkend bij de opvoeders die zij spreken. Dit is specifiek relevant voor opvoeders voor wie Nederlands niet de hoofdtaal

is. Enkele professionals geven daarbij aan dat het aanbod van gratis educatieve, veilige en leuke apps voor jonge kinderen (te) beperkt is: voor deze apps moet je vaak betalen, waardoor een grote groep opvoeders er geen toegang toe heeft. Zeker voor opvoeders die weinig te besteden hebben of laag digitaal-vaardig zijn, is dat een gemiste kans om op een veilige en leuke manier met media om te gaan.

Richtlijnen, regels of afspraken

De wens voor eenduidigheid komt ook terug in een behoefte die sommige opvoeders hebben aan bijvoorbeeld richtlijnen of regels. Een bepaalde richtlijn of eenduidigheid zou opvoeders helpen om te weten wat ze het beste kunnen doen in de mediaopvoeding. Daar kan bijvoorbeeld de school een rol in spelen, maar ook zien opvoeders en professionals een rol weggelegd voor de landelijke politiek en het maatschappelijk debat om bepaalde normen of richtlijnen te bepalen, bijvoorbeeld over schermtijd, de leeftijdsgrens voor bepaalde apps of voor het hebben van een smartphone. Geen van de opvoeders die we in het onderzoek hebben gesproken refereren zelf naar richtlijnen die op dit moment worden ontwikkeld voor mediagebruik, bijvoorbeeld door World Health Organisation of door de overheid. Wel noemt een opvoeder, en tevens leerkracht op het vmbo, dat ze het een goede zaak vindt dat er de laatste tijd discussies zijn in het nieuws en de politiek over bijvoorbeeld leeftijdsgrenzen voor apps, en zou dit graag meer willen zien. Een andere opvoeder en professional benadrukken dat media de hele maatschappij aangaan en daarom meer maatschappelijke aandacht verdient: een Week van de Mediawijsheid is niet genoeg om maatschappelijke bewustwording te creëren voor het onderwerp. De onderzoeken die op dit thema uitgevoerd worden, zouden volgens professionals en opvoeders ook laagdrempeliger en beter toegankelijk voor opvoeders verspreid kunnen worden. Meerdere professionals en opvoeders benadrukken dat mediaopvoeding óók over het mediagebruik van opvoeders zelf gaat, alleen al omdat voorbeeldgedrag van opvoeders richting hun kinderen een belangrijk element is in mediaopvoeding.

Open gesprek tussen opvoeders en kinderen

Meerdere opvoeders en professionals benadrukken overkoepelend aan de genoemde onderwerpen de behoefte aan het open gesprek tussen opvoeders en tussen opvoeders en hun kinderen. Met ‘het open gesprek’ wordt bedoeld dat opvoeders interesse tonen in het mediagebruik van hun kinderen, niet vanuit oordelen of controle, maar vanuit inlevingsvermogen. Ook wordt bedoeld dat kinderen hun ervaringen en vragen met hun opvoeders kunnen bespreken. Zo'n gesprek kan bijvoorbeeld in een bijeenkomst worden gefaciliteerd. Een variant hierop wordt genoemd door een Poolse moeder (die naast Pools ook Engels en een beetje Nederlands spreekt): zij oppert het idee van een “*panel discussion*” tussen kinderen en opvoeders op een podium, bijvoorbeeld in een mooie theaterzaal, over een onderwerp zoals “*parental control*” bij media. Een vader, die vanuit zijn professie jongerencoach is, koppelt ten slotte het open gesprek tussen opvoeders en kinderen aan morele ontwikkeling: je eigen, doorleefde morele kompas als antwoord op wat er van je verwacht wordt of wat de maatschappelijke, sociale norm is:

“Wat ik in de algemeenheid wel mis is met volwassenen en met kinderen op een relaxte manier over morele kwesties kunnen praten. Niet dat je gelijk een standpunt moet innemen in politieke kwesties, maar eerder echt [afgaan op je] op morele kompas.”

Een open gesprek faciliteren wordt belangrijker naarmate kinderen meer richting de puberteit gaan, benadrukken zowel opvoeders als professionals. Het wordt op dat moment lastiger om grip en controle te houden op het mediagebruik van kinderen en bovendien worden zij in toenemende mate aan media – en de uitdagingen daarvan – blootgesteld. Deze uitdagingen op latere leeftijd onderstrepen volgens meerdere opvoeders en professionals het belang van aanbod dat gericht is op vroegtijdige aandacht en voorbereiding. Zij zeggen dat het belangrijk is al op de basisschool bezig te zijn met dit onderwerp en je als opvoeder voor te bereiden op de puberteit, want, zoals een opvoeder zegt: als kinderen ouder worden “*ben je ze kwijt*”.

Professionals benadrukken dat een open gesprek over media extra relevant is voor gezinnen waarin weinig over mediagebruik wordt gesproken, of voor opvoeders die een controlerende opvoedstijl hebben. Bovendien is de huidige wereld waarin hun kinderen opgroeien op dit gebied sterk verschillend van de wereld waarin opvoeders zelf zijn opgegroeid, waardoor het extra belangrijk is om je als opvoeder goed in te leven in je kind: “*Kinderen van deze tijd, het is een andere wereld. Anders dan in onze tijd.*” Hierbij wordt benadrukt dat het belangrijk is als je als opvoeder te verplaatsen in wat voor je kind belangrijk is, en ook te beseffen dat elk kind anders is. Verder is het door alle technologische ontwikkelingen voor zowel kinderen als opvoeders nodig om te leren over media.

Sparren en uitwisselen met andere opvoeders

Verder hebben meerdere opvoeders behoefte aan sparren en uitwisselen over mediaopvoeding met andere opvoeders. Hoewel het soms al gebeurt dat opvoeders met hun omgeving informatie uitwisselen over dit onderwerp, zoals met de

partner, vrienden of andere opvoeders, vinden meerdere opvoeders het waardevol om hierover diepgaander in gesprek te gaan tijdens een bijeenkomst die hiervoor wordt georganiseerd. Opvoeders zijn nieuwsgierig hoe andere opvoeders met bijvoorbeeld sociale media of online pesten omgaan en wat hun ervaringen en tips zijn. Sommige opvoeders kunnen zich ook voorstellen dat er bij zo'n bijeenkomst een expert informatie geeft over het onderwerp, bijvoorbeeld over het effect van media op de ontwikkeling van kinderen of hoe je het gesprek met pubers voert over sociale media. Toch blijft in de meeste interviews de behoefte aan uitwisseling tussen opvoeders zelf de nadruk krijgen.

Leuke en educatieve activiteiten voor (oudere) kinderen

Verder uiten verschillende opvoeders behoefte aan leuke, laagdrempelige en educatieve activiteiten voor (oudere) kinderen. Door verschillende professionals wordt Media UkkieLab genoemd als een activiteit die door verschillende bibliotheken wordt georganiseerd waarin opvoeders en kinderen op spelenderwijs leren over geschikte media en een kritische en bewuste omgang daarmee. Deze activiteit is gericht op kinderen in de leeftijd van 2 tot 6 jaar. Media UkkieLab is onderdeel van een campagne, Media Ukkie Dagen, wat een initiatief is van Netwerk Mediawijsheid om de mediaopvoeding van kinderen van 0-6 jaar aandacht te geven; de KB werkt mee aan deze campagne.¹⁹ Het is wenselijk als zulke activiteiten er ook zijn voor oudere kinderen (opvoeders zouden ook graag een vergelijkbaar programma als de Media Ukkie Dagen voor oudere kinderen zien). Met zulke activiteiten kan een goede, positieve en veilige omgang met media worden bijgebracht door het zelf te laten ervaren door kinderen en hun opvoeders. Het verschilt op dit moment per bibliotheek en regio welke activiteiten er al worden georganiseerd; zo wordt bijvoorbeeld Media UkkieLab niet in elke bibliotheek aangeboden.

Rol van de school als partner

Ook wordt door opvoeders genoemd dat de school een belangrijke partner kan zijn in het verspreiden van informatie over media(opvoeding), omdat daarmee veel opvoeders bereikt kunnen worden. Het is een mogelijkheid om het thema te behandelen bij (inloop) ouderbijeenkomsten op school, waar veel opvoeders bij zijn betrokken. Dit zou ook opgenomen kunnen worden, zodat opvoeders die er niet bij waren het later terug kunnen kijken. Sommige opvoeders menen dat informatie die via school verspreid wordt, door opvoeders serieus genomen wordt. Ten slotte: informatie over activiteiten rondom media die in de bibliotheek georganiseerd worden, zou ook via de school gedeeld kunnen worden.

Niet iedereen heeft behoefte aan aanvullende ondersteuning. Een opvoeder zegt bijvoorbeeld geen hulp nodig te hebben bij het begeleiden van mediagebruik in het gezin: *“Ik probeer het op mijn manier. Je kan zelf grenzen stellen, kan zelf bepalen hoe het gaat. Als je ze dichtbij houdt en meekijkt, dan kom je er wel uit.”*

2.3 Rol van de bibliotheek

Opvoeders en professionals zien verschillende mogelijke taken en rollen voor de bibliotheek weggelegd in de ondersteuning bij mediaopvoeding. Zij benoemen daarbij ook enkele uitdagingen en kansen.

2.3.1 Taak en rol van de bibliotheek

De bibliotheek kan volgens meerdere opvoeders een rol spelen in de ondersteuning bij mediaopvoeding. De bibliotheek wordt genoemd als een laagdrempelige, publieke, toegankelijke voorziening en een plek waar je betrouwbare informatie kan halen. Het is een plek waar opvoeders elkaar ontmoeten en waar al leuke activiteiten voor kinderen worden georganiseerd. Op de vraag of de bibliotheek een (grottere) rol kan spelen in mediaopvoeding, zegt een opvoeder bijvoorbeeld:

“Zeker, het is een goede centrale locatie, ik volg daar Nederlandse les. Plek genoeg. Iedereen kent het, makkelijk te bereiken. Betrouwbare informatie.”

Specifiek zien opvoeders voor de bibliotheek een rol weggelegd in het informeren en geven van voorlichting. Zo beschrijft een opvoeder (vader van een baby) hoe hij de rol van de bibliotheek voor zich ziet:

“Ja, ik kan me voorstellen dat de bibliotheek best een goede rol zou kunnen spelen in de digitale mediaopvoeding. De bibliotheek zou kunnen weten wat voor educatieve mediaprogramma's er zijn, die relevant en interessant kunnen zijn voor kinderen van bepaalde leeftijden. Of voor ouders om gedachten etc. uit te wisselen. Ik hoef niet per se in een app, of online forum. Liever inloop bij de bibliotheek zelf. Of een online pagina die je zou kunnen raadplegen.” En even later in het gesprek: *“De bibliotheek doet al veel met plezier in lezen. Ik heb daar geen vragen/opmerkingen/zorgen over. De bieb kan een rol spelen als, deels, onpartijdige,*

¹⁹ Zie voor meer informatie: <https://www.kb.nl/over-ons/projecten/media-ukkie-dagen>

tussenpersoon. Een betrouwbare, publieke voorziening, een partij in verantwoord/educatief mediagebruik voor kinderen.”

Andere opvoeders hebben het bijvoorbeeld over informatiebijeenkomsten of het uitdelen van flyers, bijvoorbeeld met informatie over een goede en veilige omgang met veelgebruikte apps. De rol van de bibliotheek in het geven van voorlichting, informatie of advies wordt door opvoeders en professionals verder aan de mogelijkheid van een inloopsprekuren gekoppeld, zoals dat al wel vaker gebeurt voor bijvoorbeeld senioren en media. Iets dergelijks zou ook voor opvoeders en/of kinderen kunnen worden opgezet. Een andere mogelijkheid om deze rol te vervullen, ligt in het versterken van de samenwerking met partijen die nauw betrokken zijn bij de ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van 0-12, zoals scholen en consultatiebureaus. We gaan in de volgende paragraaf (2.3.2) dieper in op de kansen en de uitdagingen in deze samenwerking.

Ook wordt een rol voor de bibliotheek gezien in het faciliteren van het gesprek en het organiseren van bijeenkomsten in relatie tot mediaopvoeding. Als het gaat om het organiseren van bijeenkomsten, denken opvoeders bijvoorbeeld aan informatiebijeenkomsten waarin opvoeders onder begeleiding hun ervaringen, goede voorbeelden en knelpunten in relatie tot mediaopvoeding uitwisselen en waarin ze ook gevoed worden door iemand met kennis op dit onderwerp. Enkele opvoeders noemen de middag als een handig moment om dit te organiseren. Ook wordt genoemd dat de bibliotheek bijeenkomsten kan organiseren waarin opvoeders en kinderen met elkaar in gesprek gaan, bijvoorbeeld over bepaalde stellingen over mediagebruik. Verder zien opvoeders en professionals een rol voor de bibliotheek in het organiseren van educatieve en leuke activiteiten voor jongeren en mogelijk ook opvoeders. Een opvoeder ziet activiteiten voor zich voor tieners waarin het niet alleen gaat over veilig mediagebruik, maar:

“Bijvoorbeeld over programmeren, spelletjes bouwen, aantrekkelijk om te komen. En tussendoor wat tips over veilig gebruik. Niet alleen praten, ook discussie, panel, wat zij denken.”

Het interactieve element bij activiteiten en bijeenkomsten die door de bibliotheek kunnen worden georganiseerd, wordt ook door de volgende opvoeder benadrukt:

“Infobijeenkomsten voor ouders en voor kinderen [...] Net zoals ook voorleesochtenden. Een interactieve component is dan belangrijk, met spelletjes, uitdaging van kinderen werkt goed.”

Ook merken verschillende opvoeders op dat er in de bibliotheek zelf ook sprake is van media, bijvoorbeeld door de computers of schermen die er zijn. Daarin verwachten opvoeders van de bibliotheek ook beleid op het mediagebruik in de bibliotheek zelf, zoals beperkte toegang voor sites of begeleiding van kinderen die van de computers gebruikmaken. Een opvoeder oppert het idee om als bibliotheek een stagiair media aan te nemen die kinderen kan begeleiden bij hun gebruik van media in de bibliotheek. Een professional geeft aan dat ze zelf ook wel eens worstelt met de omgang met media bij kinderen in de bibliotheek, bijvoorbeeld wanneer kinderen elkaar filmpjes laten zien die andere bezoekers mogelijk overlast geven.

Ook de professionals die we hebben gesproken zien vergelijkbare taken en rollen voor de bibliotheek weggelegd. Een voorleescoach geeft bijvoorbeeld aan dat ze regelmatig voorlichting en advies geeft aan opvoeders die vragen over mediagebruik aan haar stellen, en dat ze daarnaast haar rol vooral ziet als het promoten van de waarde van (voor)lezen als alternatief voor het gebruik van media. Daarnaast benoemen professionals dat de koppeling tussen (voor)lezen en media soms nog beter kan worden gelegd, hoewel dit al wel gebeurt. Denk bijvoorbeeld aan een QR-code op een boek waarmee je wordt doorgeleid naar een voorleesapp of educatieve sites of apps. Ook zou er vanuit de bibliotheek toegang tot betaalde educatieve apps kunnen worden aangeboden. De mogelijke meerwaarde van zo'n koppeling tussen boeken en media wordt door een opvoeder als volgt geïllustreerd: *“Bij toeval kwamen we erachter dat boeken van Dolfje Weerwolfje ook spelletjes online hebben. Dat vind ik een hele prettige manier, want zo heb je toch spelletjes en kan je mediawijsheid bevorderen, maar het sluit ook heel erg aan bij de belevingswereld”.*

2.3.2 Uitdagingen en kansen

Er zijn verschillende uitdagingen en kansen voor de bibliotheek om de rol te pakken die we beschreven. Een uitdaging is de beeldvorming. De bibliotheek wordt volgens professionals vaak door mogelijke samenwerkingspartners, zoals scholen of consultatiebureaus, niet gezien als een partner op het gebied van mediaopvoeding. Daardoor wordt de bibliotheek nog niet altijd gevonden door partners om hierin samen te werken. Bij deze uitdaging ligt er een kans om zelf meer naar buiten te treden en hierover het contact op te zoeken. Ook zou hier landelijk meer voor kunnen worden gedaan, bijvoorbeeld via landelijke campagnes of voorlichtingen, of door vaker in het nieuws als gesprekspartner op te treden.

Een andere uitdaging die professionals noemen in hun samenwerking met bijvoorbeeld consultatiebureaus, is de beperkte tijd en prioriteit die partners hebben voor mediaopvoeding: mediagebruik is vaak slechts een van de mogelijke onderwerpen die relevant zijn om in beperkte tijd bespreekbaar te maken. Dat maakt het uitdagend om op dit onderwerp als bibliotheek een samenwerking met deze partners aan te gaan. Een kans die daarbij genoemd is om aan te sluiten bij wat er al is. Dat betekent bijvoorbeeld dat je geen nieuwe ouderavond op school organiseert, maar kort aansluit bij ouderavonden die sowieso al worden georganiseerd. Ook ligt er een kans in het vergroten van de bewustwording en deskundigheid van specifieke professionals die binnen de betreffende organisatie het meest met vragen over mediaopvoeding in aanraking komen. Denk bijvoorbeeld aan de BoekStartcoach die jeugdartsen en opvoeders ondersteunt bij consultatiebureaus door middel van gesprekken over (voor)lezen en het bieden van gerichte voorleesondersteuning.

Het versterken van samenwerking tussen de school en bibliotheek wordt door meerdere opvoeders als een kans gezien in mediaopvoeding. Bijvoorbeeld door opvoeders en kinderen via scholen meer bekend te maken met de bibliotheek en hun aanbod.

“Ja voor mij is de bibliotheek vooral in connectie met de school. Want eerst wist ik ook niet dat deze bieb hier was, en via school kom je daarachter, en nu komen we hier heel vaak. Dus ik denk dat de rol van de bieb vooral gerelateerd is aan de school.”

“Laatst ging mijn jongste zoon naar de bibliotheek, dat was wel echt leuk. School en bibliotheek kunnen goed samen optrekken. En ook eventueel op dit gebied [van mediagebruik].”

2.3.3 Aansluiten op verschillende doelgroepen en behoeften

Veel van de opvoeders die we hebben gesproken, gaan al regelmatig naar de bibliotheek om bijvoorbeeld boeken te lenen of deel te nemen aan georganiseerde activiteiten. Het is een uitdaging voor de bibliotheek om aan te sluiten bij diverse doelgroepen en behoeften, waaronder mensen die de bibliotheek niet of weinig bezoeken. Daarvoor zijn in het onderzoek verschillende opties benoemd. Een aantal daarvan zijn al eerder langsgekomen, maar zijn specifiek voor deze doelgroep relevant. Zo is de genoemde kans om als bibliotheek in het aanbod aan te sluiten bij wat er al wordt georganiseerd, specifiek relevant om opvoeders te bereiken die anders niet met de bibliotheek in contact komen. Het is bijvoorbeeld waarschijnlijker om met hen informatie te kunnen delen tijdens een ouderavond waar zij sowieso worden verwacht, dan tijdens een vrijwillige ouderavond rond een thema die apart wordt georganiseerd.

Een andere tip die door een opvoeder wordt gegeven om juist aan te sluiten bij deze doelgroep, is om te zorgen voor een vorm van incentive zoals een cadeautje of verrassing, bijvoorbeeld toegang tot bepaalde apps of een boek. In haar visie kan je daarmee soms nét de mensen over de streep trekken die anders niet naar een bijeenkomst zouden komen. Het kan volgens haar ook helpen om kinderen *“in the spotlight”* te zetten, bijvoorbeeld door foto's van hen te maken en te delen wanneer ze op een podium in gesprek gaan met kinderen en opvoeders over mediagebruik en mediaopvoeding.

Verder wordt door meerdere professionals genoemd dat je een lange adem nodig hebt om mensen te bereiken die anders niet door de bibliotheek worden bereikt. Misschien komen er de eerste keer weinig mensen op een activiteit af, maar door zo iets vaker te organiseren, kan het bezoekersaantal groeien. Ook helpt het als bijvoorbeeld de informatie of activiteit zo toegankelijk en bereikbaar mogelijk is, in die zin dat je er als opvoeder per ongeluk *“tegenaan loopt”*. Een inloopsprekuur is bijvoorbeeld zo'n manier, maar ook een praatje van de bibliotheek op een jaarlijkse informatiebijeenkomst op school.

Om aan te sluiten bij behoeften van opvoeders met een lage taalvaardigheid is het nodig om informatie en aanbod in meerdere talen aan te bieden en vaker gebruik te maken van visualisaties. Ook kan voor deze groep worden gedacht aan samenwerkingen met lokale organisaties en het inzetten van professionals zoals mediacoaches met een interculturele achtergrond om cultuurverschillen en taalbarrières te overbruggen.

3

3. Conclusies en reflectie

3 Conclusies en reflectie

In dit hoofdstuk worden de conclusie gepresenteerd. We geven antwoord op de onderzoeksvragen en benoemen vervolgens enkele overkoepelende reflecties over mediaopvoeding.

3.1 Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van de interviews met opvoeders en de meedenkbijeenkomsten met zowel opvoeders als professionals beantwoorden we in deze paragraaf de onderzoeksvragen. We doen dit aan de hand van de drie thema's die ook in het vorige hoofdstuk aan bod kwamen.

3.1.1 Mediaopvoeding in het gezin

Omgang met media

- De opvoeders die wij hebben gesproken zijn bewust met het thema mediagebruik bezig. Dit kan ermee te maken hebben dat met name opvoeders die al bezig zijn met het thema, zich hebben aangemeld voor de interviews. Maar ook de opvoeders die we in de bibliotheken aangesproken hebben (en zich niet direct hebben aangemeld), zijn bewust met het thema bezig. De gezinnen waarmee de VoorleesExpress heeft gesproken lijken minder met het thema bezig te zijn; er wordt vaker aangegeven dat er geen afspraken zijn.
- De meest gangbare vorm van afspraken maken rondom mediagebruik is het instellen van een schermtijd (zoals een maximum aantal uren per dag of vaste schermmomenten). Daarnaast wordt er vaak nagedacht over wat kinderen online mogen zien en doen (met name bij opvoeders van jonge kinderen), en wordt benadrukt dat kinderen online geen contact mogen hebben met vreemden.
- Naast deze afspraken speelt ook communicatie tussen kinderen en opvoeders een belangrijke rol in mediaopvoeding. Opvoeders vinden het belangrijk om in gesprek te gaan met hun kinderen (afspraken uitleggen, mogelijke gevaren benoemen), en vinden het belangrijk dat kinderen naar hen toekomen wanneer zij online iets vervelends meemaken of zien.

Knelpunten, zorgen en twijfels

Veel opvoeders hebben zorgen en twijfels over het mediagebruik van hun kinderen. Deze hebben betrekking op:

- sociale vergelijking (de invloed van leeftijdsgenoten): opvoeders maken zich zorgen over de beïnvloeding door en de vergelijking met leeftijdsgenoten in hun mediagebruik;
- sociale media en online pesten: daarnaast maken opvoeders zich zorgen over online pesten en buitensluiting, met name wanneer opvoeders niet weten met wie hun kinderen online contact hebben;
- zorgen over invloed op de ontwikkeling: er bestaan zorgen over zowel de fysieke ontwikkeling (ogen, hersenen) als de mentale ontwikkeling (verslaving, verminderde concentratie en negatieve invloed op welzijn). Hierbij vinden opvoeders het belangrijk om een balans te vinden met offline activiteiten, zoals buitenspelen.
- De balans vinden: opvoeders zijn ook zoekende naar een goede balans in mediaopvoeding tussen aan de ene kant bescherming bieden en aan de andere kant hun kind niet laten achterlopen op leeftijdsgenoten. Ze vragen zich bijvoorbeeld ook af: welke schermtijd past bij mijn kind, hoe streng mag ik zijn?
- De bovenstaande knelpunten, zorgen en twijfels spelen voor opvoeders (naar hun verwachting) een grotere rol in de puberteit.

3.1.2 Behoeftte aan kennis en aanbod

Huidige informatiebronnen en ondersteuning bij mediaopvoeding

Ongeveer de helft van de opvoeders zegt informatie over mediaopvoeding op te zoeken. Informatiebronnen die vaak genoemd worden zijn sites en zoekmachines op het internet, zoals YouTube of specifieke sites als Oudersvannu.nl en schermvrijopvoeden.nl, nieuwsartikelen, flyers en onderzoekspublicaties. Ook haalt een deel van de opvoeders tips of adviezen uit gesprekken met hun partner of vrienden. Daarnaast worden ook het CJG en de basisschool genoemd als locaties waar informatie over media gevonden wordt.

Onderwerpen waar opvoeders interesse in hebben

Opvoeders noemen verschillende onderwerpen waar zij graag meer kennis en vaardigheden op zouden ontwikkelen; deze hangen samen met de eerder benoemde knelpunten (zoals: hoe om te gaan met sociale media in de puberteit, sociale media en online pesten en de invloed van media op de ontwikkeling).

Het soort kennis en aanbod waar opvoeders behoefte aan hebben

Naast deze onderwerpen, noemen opvoeders ook een aantal vormen van kennis en aanbod waar zij behoefte aan hebben:

- Zo zijn ze op zoek naar betrouwbare en eenduidige informatie, bijvoorbeeld over veelgebruikte apps. Belangrijk hierbij is dat deze informatie in meerdere talen wordt aangeboden.
- Daarnaast hebben opvoeders behoefte aan eenduidige richtlijnen of regels (bijvoorbeeld over een passende schermtijd, of leeftijdsgrenzen voor bepaalde apps of voor het hebben van een smartphone).
- Ook de behoefte aan een open gesprek tussen opvoeders en tussen opvoeders en kinderen is duidelijk aanwezig, en neemt toe naarmate kinderen richting te puberleeftijd komen.
- Ook hebben opvoeders behoefte aan mogelijkheden om te sparren en informatie uit te wisselen over mediaopvoeding met andere opvoeders.
- Opvoeders missen soms ook meer leuke en educatieve activiteiten voor kinderen ouder dan 6 jaar en tieners, om hen leren om te gaan met media.
- Ten slotte noemen opvoeders de rol van de school als belangrijke partner om het aanbod rondom mediaopvoeding te organiseren en te verspreiden.

3.1.3 Rol van de bibliotheek

Taak en rol van de bibliotheek

De meeste opvoeders zien een rol voor de bibliotheek weggelegd in de ondersteuning bij mediaopvoeding. Dit zou verschillende vormen kunnen aannemen:

- het geven van voorlichting en advies (bijvoorbeeld via een inloopspreekuur);
- faciliteren van het gesprek tussen opvoeders onderling en tussen opvoeders en professionals;
- het organiseren van bijeenkomsten in relatie tot mediaopvoeding;
- begeleiding bieden bij het gebruik van media die in de bibliotheek zelf aanwezig zijn;
- koppeling leggen tussen (voor)lezen en media.

Uitdagingen en kansen

Daarnaast worden er verschillende uitdagingen en kansen genoemd voor de bibliotheek om deze taken op te pakken:

- aanpassen beeldvorming, en duidelijker naar buiten treden als partner op het gebied van mediaopvoeding;
- goed aansluiting bij het aanbod dat al bestaat in mediaopvoeding;
- vergroten van bewustwording en deskundigheid van professionals.

Aansluiten op verschillende doelgroepen en behoeften

Belangrijk is dat de bibliotheek er ook op blijft inzetten om aan te sluiten bij diverse doelgroepen en behoeften, waaronder mensen die de bibliotheek weinig of niet bezoeken. Dit kan onder andere door aan te sluiten bij activiteiten die al georganiseerd worden (zoals ouderavonden), of het aanbieden van een klein cadeautje. Ook het hebben van een lange adem is hierbij van belang, en het vergroten van de toegankelijkheid en bereikbaarheid van het aanbod.

3.2 Overkoepelende reflectie

3.2.1 Vergelijking van de resultaten met beschikbare kennis

Onze bevindingen lijken grotendeels overeen te komen met andere onderzoeken op het gebied van mediagebruik en -opvoeding. Zo zijn de vijf grootste (opvoed)vragen van opvoeders over mediagebruik van hun kinderen²⁰ uit het Iene Miene Media-onderzoek van 2025²¹ vergelijkbaar met de knelpunten die opvoeders noemen in onze interviews. De opvoedvragen uit het Iene Miene Media-onderzoek hebben met name betrekking op oudere kinderen. Dit sluit aan bij onze bevinding dat de meeste zorgen van opvoeders over mediaopvoeding gericht zijn op oudere kinderen. Opvoeders van jonge kinderen geven bijvoorbeeld aan dat ze nu nog niet zoveel vragen hebben, maar dat ze zich wel zorgen maken over hoe zij om moeten gaan met het mediagebruik van hun kinderen als die ouder worden (en de invloed van leeftijdsgenoten toeneemt).

²⁰ Omgaan met cyberpesten en online gevaar, met welke leeftijd kinderen toegang zouden kunnen krijgen tot sociale media en smartphones, het beperken van schermtijd en het voorkomen van verslaving, de invloed van influencers op het zelfbeeld van kinderen en de langetermijneffecten van digitale media op gezondheid en ontwikkeling.

²¹ Nikken, P., & Tuijnman, A. (2025). Verdiepend onderzoek Iene Miene Media: Samen met media. Netwerk Mediawijsheid.

Uit het Iene Miene Media-onderzoek blijkt verder, vergelijkbaar met ons onderzoek, dat een groot deel van de opvoeders informatie en adviezen krijgt van hun directe omgeving (partner, vrienden en familie). Er wordt echter ook genoemd dat het belangrijk is om te bekijken hoe andere organisaties (zoals de bibliotheek) een (grotere) rol kunnen krijgen bij mediaopvoeding. Dit is met name van belang voor opvoeders die een kleiner sociaal netwerk hebben of waar meer uitdagingen spelen.

Ten slotte komt ook uit het Iene Miene Media-onderzoek naar voren dat opvoeders behoefte hebben aan duidelijke richtlijnen en regelgeving vanuit de overheid (bijvoorbeeld wat betreft schermtijd en het aanbieden van opvoedtips over media).

Ook in het onderzoek van Probiblio naar de effecten van mediagebruik op de taalontwikkeling van jonge kinderen²² wordt gesteld dat bibliotheken een rol kunnen spelen in het informeren en ondersteunen van opvoeders op het gebied van mediaopvoeding. De auteurs geven aan dat positieve mediaopvoeding van jonge kinderen veel parallellen vertoont met interactief voorlezen: opvoeders en kinderen doen het samen, met veel interactie, waarbij opvoeders passende content uitkiezen. Aangezien bibliotheken veel expertise en aanbod hebben op het thema interactief voorlezen, zou dit ook ingezet kunnen worden bij het ondersteunen van opvoeders over mediaopvoeding.

3.2.2 Reflectie op de resultaten en aanbevelingen

Op basis van de vergelijking met beschikbare kennis en een overkoepelende reflectie op de resultaten, kunnen we een aantal aanbevelingen formuleren over wat ervoor nodig is om als bibliotheek opvoeders te ondersteunen bij mediaopvoeding.

Start met het ondersteunen van mediaopvoeding op jonge leeftijd

De ondersteuning die nodig is bij mediaopvoeding, hangt gedeeltelijk af van de leeftijd van het kind. Hoe ouder een kind is, hoe meer hun opvoeders behoefte hebben aan kennis en aanbod over de sociale effecten van mediagebruik, zoals een goede omgang met sociale media, sociale vergelijking (invloed van leeftijdsgenoten) en online pesten. In algemene zin zijn de opvoeders geïnteresseerd in welke apps veilig en educatief zijn en hoe daarmee om te gaan, welke inhoud passend is voor de belevingswereld en ontwikkeling van het kind, en wat de effecten van mediagebruik zijn op de ontwikkeling van het kind. Oftewel: opvoeders willen graag ondersteuning om het mediagebruik en de mediaopvoeding af te stemmen op de leeftijd van het kind. Een belangrijk inzicht uit het onderzoek is dat opvoeders graag vroegtijdig ondersteund worden bij mediaopvoeding, het liefst al in de basisschool (of eerder). Het belang van vooruitkijken en voorbereiden op de puberteit, waarin de grootste knelpunten worden verwacht in de mediaopvoeding, wordt regelmatig door opvoeders benadrukt. Ondersteuning bij mediaopvoeding heeft voor deze opvoeders een sterk voorbereidende functie. Dat wil niet zeggen dat er aanbod bij mediaopvoeding zich alleen zou moeten richten op jonge kinderen ter voorbereiding op de puberteit. Op dit moment missen meerdere opvoeders (en professionals) kennis en aanbod gericht op pubers.

Ten slotte is het goed om te bedenken dat veel van de opvoeders die we hebben besproken, kinderen hebben in verschillende leeftijdscategorieën. In de gesprekken was het lang niet altijd te onderscheiden welke behoeften op welke kinderen betrekking hadden. Oftewel: de knelpunten en behoeften van deze opvoeders ten aanzien van verschillende leeftijdscategorieën kunnen door elkaar lopen. Een mogelijke implicatie hiervan is dat beschikbaar kennis en aanbod zich niet te erg toespitst op één leeftijdscategorie, maar meerdere leeftijdscategorieën in één keer bedient.

Pas de ondersteuning aan op verschillende opvoedstijlen en mate van bewustzijn

Opvoeders hebben verschillende opvoedstijlen en zijn op verschillende manieren bewust bezig met mediaopvoeding. Zo zijn er opvoeders die meer of minder controle willen hebben op het mediagebruik van hun kinderen, en opvoeders die meer of minder bewuste afwegingen maken in de mediaopvoeding. Deze groepen opvoeders vragen dan ook een andere vorm van ondersteuning. Voor opvoeders die niet bewust bezig zijn met mediaopvoeding, is de uitdaging vaak groter om hen te ondersteunen. Ondersteuning voor deze groep vraagt om het inzetten op bewustwording, meer 'outreaching' werken en nadruk op laagdrempeligheid en toegankelijkheid. Het gaat hier om opvoeders die niet snel zelf ondersteuning zullen vragen bij mediaopvoeding en ook niet altijd gebruik maken van het bestaande aanbod van de bibliotheek. Het samenwerken met lokale organisaties, maar specifiek de scholen en consultatiebureaus, wordt door

²² De effecten van digitaal mediagebruik op de taalontwikkeling van jonge kinderen. Inzichten en aanbevelingen over mediaopvoeding uit de wetenschap (2025). Probiblio & ITTA UvA.

opvoeders en professionals aangeraden om deze groep te bereiken op momenten en plekken waar zij sowieso komen, zoals vaste ouderavonden of bezoek aan de jeugdarts.

Sluit aan bij de diversiteit van laagtaalvaardige opvoeders

Laagtaalvaardige opvoeders hebben op bepaalde punten andere behoeften aan ondersteuning bij mediaopvoeding dan opvoeders die taalvaardiger zijn. Voor deze groep is het nodig om ondersteuning in meer talen aan te bieden dan nu vaak het geval is. Ook is het voor deze groep opvoeders relevant om informatie over media en mediaopvoeding niet alleen in tekst, maar ook in beelden over te brengen.

Lage taalvaardigheid hangt regelmatig samen met een niet-Nederlandse culturele achtergrond. Voor professionals, zoals mediacoaches, is het belangrijk om oog te hebben voor cultuurverschillen en hoe die doorwerken in mediaopvoeding. Alleen op die manier kan het nodige maatwerk worden geboden om tegemoet te komen aan de verschillende behoeften van deze diverse groep. Daarnaast kan het inzetten van mediacoaches die zelf een interculturele achtergrond hebben, helpen om cultuurverschillen en taalbarrières te overbruggen in de ondersteuning bij mediaopvoeding. Samenwerking met lokale organisaties zou hierbij kunnen helpen.

Geef gerichte ondersteuning aan vaders bij mediaopvoeding

Een cultuurverschil dat op basis van onze resultaten in ieder geval belangrijk is om mee te nemen in de ondersteuning bij mediaopvoeding, is de verwachtingen en rollen van mannen en vrouwen in de opvoeding van kinderen. Deze rollen en verwachtingen maken bijvoorbeeld dat zorgvuldig nagedacht moet worden over hoe vaders het best kunnen worden ondersteund in mediaopvoeding: onze resultaten geven bijvoorbeeld een voorzichtige indicatie dat vaders van niet-Nederlandse afkomst op dit moment niet of weinig worden bereikt in de ondersteuning bij mediaopvoeding. Het kan daarom relevant zijn aanbod specifiek op deze groep toe te spitsen en hen bewust kunnen maken van de rol die zij (kunnen) spelen in mediaopvoeding. Overigens zijn er aanwijzingen dat dit ook geldt voor vaders met een Nederlandse afkomst.

Verder kan ook overkoepelend worden gezegd dat mediaopvoeding oog moet hebben voor het gezin als een systeem: de manier waarop opvoeders onderling *samen* vormgeven aan de mediaopvoeding, kwam herhaaldelijk terug in de gesprekken. De dynamiek in het gezin of de relatie tussen de opvoeders kan zowel uitdagingen en knelpunten met zich meebrengen als de mediaopvoeding vergemakkelijken of versterken, bijvoorbeeld als opvoeders elkaars kwaliteiten aanvullen en onderling regelmatig afstemmen. Als bibliotheek kan het daarom aan te raden zijn om in de ondersteuning oog te hebben voor de mediaopvoeding als gezamenlijke opgave die niet alleen van iedere opvoeder iets vraagt, maar ook van hun onderlinge ‘samenwerking’.

Vergroot het gezamenlijk leren van opvoeders en kinderen

In de mediaopvoeding geven opvoeders aan genoeg te kunnen leren. Dan gaat het enerzijds over een goede omgang met het mediagebruik van hun kinderen, maar ook over media zelf. Het ‘samen leren’ tussen opvoeders en kinderen over hoe media werken en hoe je daar op een gezonde en veilige manier mee kan omgaan, is een behoefte die in de gesprekken vaker klinkt. Ondersteuning bij mediaopvoeding zou dus deels gericht kunnen zijn op het vergroten van digitale vaardigheid en mediawijsheid van opvoeders en kinderen, liefst op een manier waarop zij mét elkaar meer over media en mediagebruik leren. Naast dit gelijktijdige leren, kan ondersteuning zich ook richten op het ván elkaar leren. Meerdere ideeën die door professionals en opvoeders werden aangedragen zijn gericht op een uitwisseling, niet alleen tussen opvoeders onderling, maar ook tussen opvoeders en kinderen waarbij inlevingsvermogen wordt vergroot en bruggen worden gebouwd tussen generaties die, onder andere door alle snelle technologische ontwikkelingen, soms ver uit elkaar kunnen liggen.

Ontwikkel als bibliotheek een eigen visie en beleid op het gebruik van media en draag die (meer) uit

Tijdens het onderzoek kwam op meerdere manieren de vraag naar voren hoe de bibliotheek zich zélf tot media verhoudt in visie en beleid. Hoe verhoudt het gebruik van media zich eigenlijk tot waarvoor de bibliotheek bedoeld is? En welk beleid is er eigenlijk in de bibliotheek zelf ten aanzien van het gebruik van media, bijvoorbeeld in relatie tot gedragsregels voor bezoekers in hun mediagebruik, de aanwezigheid van beeldschermen in de bibliotheek en het gebruik van computers door bezoekers? En is het voor een bibliotheek niet passender om het lezen te promoten, dan om de aandacht te richten op het gebruik van media? Zulke vragen worden zowel door opvoeders als professionals gesteld, en dagen de bibliotheek uit om na te gaan over hun eigen verhouding tot het onderwerp. Zeker omdat in het onderzoek vaker werd gezegd dat de bibliotheek meer naar buiten zou kunnen treden als gesprekspartner, of een rol kan spelen in (landelijke) voorlichtingen, kan het aan te bevelen zijn om als bibliotheek een onderbouwde en herkenbare visie op media en mediaopvoeding te formuleren.

Wees realistisch en oordeelvrij in de ondersteuning bij mediaopvoeding

Een mogelijke eerste denkrichting voor zo'n visie, wordt door professionals en opvoeders aangereikt door te benadrukken dat media zowel positieve als risicovolle kanten hebben. Meerdere keren vroegen opvoeders hoe wij, als onderzoekers, aankijken tegen mediagebruik, alsof ze probeerden te achterhalen of het 'slecht' of 'goed' was. In de gesprekken kwam juist de meervoudigheid van het onderwerp naar voren. Zo spraken opvoeders niet alleen de behoefte uit om meer te weten over de negatieve effecten van media op de ontwikkeling van het kind en hoe die te beperken, maar ook de behoefte om bijvoorbeeld op een lerende en spelende manier de mooie kanten van media (beter) te benutten.

Ook werd vaak benadrukt dat er een zekere oordeelvrije uitwisseling en informatie werd gewenst, waarin mediagebruik niet goed of slecht is op zichzelf, maar de mooie kanten van media (zoals de mogelijke educatieve, verbeeldingsvolle en verbindende kwaliteiten) kan versterken, en opvoeders en kinderen ondersteunt bij het beperken of omgaan met de risico's (zoals de mogelijk verslavende werking van media). Meerdere opvoeders en professionals benadrukken dat media onlosmakelijk onderdeel zijn van onze huidige maatschappij, en je er daarom als opvoeder (maar waarschijnlijk ook als bibliotheek) je er niet voor af kan sluiten. Oftewel: ondersteuning bij mediaopvoeding moet in ieder geval uitgaan van een realistische kijk op de grote invloed die media hebben op ieders leven, en van het gegeven dat niemand zich daaraan kan onttrekken.

Regioplan

Transformatorweg 38
1014 AK Amsterdam
T +31(0)20 531 53 15
www.regioplan.nl

REGIOPLAN
PARTNER VOOR MAATSCHAPPELIJKE IMPACT